

ART programmi mõju raamistik

Koostajad: Jaan Aps, Riinu Lepa
Sotsiaalsete Ettevõtete Võrgustik
Mai 2015

Analüüs on valminud Euroopa Liidu rahastatud projekti „Preparatory Action for the Launch of the Social Impact Bond in Estonia (SIB Estonia 2015)” raames

With financial support from the European Union

Sisukord

1. Lühikokkuvõte.....	3
2. Ülevaade ART programmi tulemuslikkuse uuringutest.....	4
2.1 Norra (Gundersen, Svartdal, 2006)	5
2.2 Austraalia (Currie, jt 2012)	5
2.3 Venemaa (Koposov, jt. 2014)	6
2.4 USA (Washington State Institute... 2004)	6
2.5 UK (Hatcher, jt. 2008).....	7
2.6 USA, Tennessee (Rueff, jt 2011).....	7
3. Võrdlusgruppide loomise alused	8
3.1 Norra (Gundersen, Svartdal, 2006)	8
3.2 Austraalia (Currie, jt 2012)	8
3.3 Venemaa (Koposov, jt. 2014)	9
3.4 USA (Washington State Institute... 2004)	9
3.5 UK (Hatcher, jt. 2008).....	9
3.6 USA, Tennessee (Rueff, jt 2011).....	10
4. Mõju hindamise meetodikad	11
4.1 Norra (Gundersen, Svartdal, 2006)	11
4.2 Austraalia (Currie, jt 2012)	11
4.3 Venemaa (Koposov, jt. 2014)	12
4.4 USA (Washington State Institute... 2004)	12
4.5 UK (Hatcher, jt. 2008).....	13
4.6 USA, Tennessee (Rueff, jt 2011).....	13
5. Programmi tulemused.....	14
6. Programmi mõju hindamise raamistik.....	15
6.1 Üldise eesmärgi valik	15
6.2 Mõju hindamise indikaatorite seadmine	16
6.3 Hindamisvahendi valimine.....	17
6.4 Programmi läbiviimise olulisi aspekte	18
Kasutatud kirjandus	20

1. LÜHIKOKKUVÕTE

Käesoleva dokumendi eesmärgiks on luua raamistik ühiskondliku mõju võlakirja abil rakendatava ART programmi jaoks sisuliste eesmärkide seadmiseks ja tulemuste ning mõju hindamiseks. Dokument koostati kevadel 2015 Euroopa Liidu rahastatud projekti „Preparatory Action for the Launch of the Social Impact Bond in Estonia (SIB Estonia 2015)“ raames Sotsiaalsete Ettevõtete Võrgustiku meeskonna poolt koostöös Heateo Sihtasutusega.

Mõju hindamise raamistiku koostamine koosnes kahest etapist. Esmalt teostati kirjutaslauauuring, et analüüsida ART programmi tulemuste ja mõju hindamise kogemusi teistes riikides. Uuringute peamine rõhk oli tulenevalt projekti praktilisest suunilusest eelkõige küsimusel: „Kuidas?“, st sihtrühma ja kontrollgrupi valiku põhimõtted, hindamismetoodikad ja muu selline.

Teises etapis konsulteeriti ekspertidega nii Eestist kui Norrast, et jõuda eelkõigekulepeteni Eestis ART programmi mõju hindamise põhimõtete ja organisatoorsete valikute osas. Käesolevas dokumendis on antud viiteid ka mitmele valikukohale, mis pole otseselt seotud mõju hindamisega, kuid avaldavad otsest mõju programmi kvaliteedile ja seeläbi ka selle rakendamise potentsiaalsele mõjule.

Välisriikide kogemuse kaardistamise põhjal selgus, et programmi võib lugeda kindlalt teadmispõhiseks ja Ameerika Ühendriikides ka tõenduspõhiseks. Samas on ART-i enamusel juhtudel rakendatud erinevate sihtrühmade peal reeglina eesmärgiga mõjutada nende hoiakuid ja sotsiaalseid oskuseid, mitte lõpp-eesmärgina retsidiivsust. Samas rõhutasid intervjueeritud eksperdid, et Ameerika Ühendriikide eeskujul võib ka Eestis retsidiivsuse vähenemist ART-i lõpp-eesmärgiks seada. Mitmekesisus iseloomustab maailmas ka kontrollgrupi moodustamise viisi ja hindamisvahendi valikut, kuid nende põhjal on võimalik üldistada kriteeriume, mille alusel Eesti valikud teha.

Eestis ART-i rakendamise mõju hindamise raamistiku peamised põhimõtted kujunesid alljärgnevatiks.

1. Eesmärgiks valitakse: „14-17 aastaste noorte korduvõigusrikkumised vähenevad.”
2. Mõju hindamise indikaatorite seadmisel kasutatakse nn kombineeritud indikaatorit. See tähendab, et 50% tulemusest moodustab retsidiivsuse näitaja muutus ja 50% kujuneb sotsiaalsete hoiakute ning oskuste muutumise põhjal.
3. Retsidiivsuse muutumist hinnatakse avaliku sektori andmekogudest pärineva isikustatud info alusel.
4. Sotsiaalsete hoiakute ja oskuste muutumise kaardistamise hindamisvahendiks valitakse „Tugevuste ja raskuste küsimustik (TRK) - Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ)”.

Oluline on märkida, et loetletud põhimõtted võivad edasise töö käigus täpsustuda. Näiteks tuleb ühiskondliku mõju võlakirja järgmises etapis hinnata täpsemalt asutustes (näiteks erikoolid, spetsialiseerunud õpilaskodud, HEV klassid) olevate noorte arvu vanuses 14-17, et määratleda konkreetsed koolid, mille kaudu saadakse piisavalt suur sihtrühm ART programmi rakendamiseks ja mõju hindamiseks.

2. ÜLEVAADE ART PROGRAMMI TULEMUSLIKKUSE UURINGUTEST

Kasutatud on ART programmi tulemuslikkuse uuringuid mitmes erinevas riigis ning erineva suurusega gruppidele. Kokkuvõttes on välja toodud uuringud, mis kasutavad erinevaid meetodikaid ja protsesse tulemuste hindamiseks.

Asukoht, autorid	Osalejaid	Keskm. vanus	Mõõtmisvahend	Mida ja mitu korda mõõdeti?
Norra (Gundersen, Svartdal, 2006)	47 ART grupis 18 võrdlusgrupis	~13 a.	SSRS, CADBI, HIT, CBCL	Vanemad, õpetajad ja noored ise hindasid sotsiaalsete probleemide, oskuste taset ja probleemse käitumise taset. Kaks mõõtmist: enne ja pärast programmi.
Austraalia (Currie, jt 2012)	20 ART grupis võrdlusgruppi ei ole	~19 a.	AQ, SPSSI-R:S, I7, ABCL.	Enesehinnang erinevatele impulsiivsuse ja agressiivsusega seotud käitumistele ja mõtteviisile. Neli mõõtmist: enne, pärast, 6 kuud, 24 kuud hiljem.
Venemaa (Koposov, jt. 2014)	232 ART grupis 90 võrdlusgrupis	~11 a.	SSRS	Vanemad, õpetajad ja noored ise hindasid sotsiaalsete probleemide, oskuste taset ja probleemse käitumise taset. Kaks mõõtmist: enne ja pärast programmi.
USA (Washington State Institute... 2004)	704 ART grupis 525 võrdlusgrupis	~15 a.	WSJCA Riiklik õigusrikkumiste andmebaas	Retsidiivsuse vähenemine. Retsidiivsuse riski hindamine intervjuudes ning 18 kuud pärast programmi reaalsete korduvtegude hindamine.
UK	53 ART	Täiskasvanud	Riiklik	Kaks näitajat: (1)

(Hatcher, jt. 2008)	grupis 53 võrdlusgrupis	mehed	rikkumiste andmebaas	korduvrikkumine 10 kuud peale programmi ning (2) aeg, mis kulus korduva rikkumise ilmnemiseni.
USA, Tennessee (Rueff, jt 2011)	425 Art grupis	Noored	Küsimus- tikud noortele ja juhendaja- tele.	1) Programmi kvaliteedi monitooring (jooksvalt). 2) 5 nädalat peale programmi noortelt hinnang programmi kasulikkuse kohta.

2.1 Norra (Gundersen, Svartdal, 2006)

Test	Lapsevanemad	Õpetajad	Noored
Social Skills Rating System (SSRS)	ART grupp: oluline muutus; Võrdlusgrupp: mitte oluline	ART grupp: oluline muutus; Võrdlusgrupp: mitte oluline	ART grupp: mitteoluline muutus, Võrdlusgrupp: mitteoluline muutus.
How I Think (HIT)	ART grupp: oluline muutus, Võrdlusgrupp: oluline muutus.		
Child and Adolescent Disruptive Behaviour Inventory 2.3 (CADBI)	ART grupp: oluline muutus; Võrdlusgrupp: mitte oluline	ART grupp: oluline muutus; Võrdlusgrupp: mitte oluline	ART grupp: oluline muutus; Võrdlusgrupp: mitte oluline
Child Behaviour Check List (CBCL)	ART grupp: oluline muutus; Võrdlusgrupp: mitte oluline	ART grupp: oluline muutus; Võrdlusgrupp: mitte oluline	ART grupp: oluline muutus; Võrdlusgrupp: oluline muutus.

2.2 Austraalia (Currie, jt 2012)

Tulemusi mõõdeti programmi alguses (T1), programmi lõpus (T2), 6 kuud peale programmi lõppu (T3) ning 24 kuud peale programmi lõppu (T4).

1. Agressiooni tase mõõdetuna AQ küsimustikuga näitas statistiliselt olulist paranemist programmi alguses(T1) ja lõpus (T2) teostatud mõõtmiste vahel.
2. Mõtteviisi muutus mõõdetuna küsimustikuga HIT näitas statistiliselt olulist paranemist peale programmi lõppemist: ajahetkede vahel 6 kuud peale programmi (T3) ja 24 kuud peale programmi (T4).
3. Sotsiaalsete probleemide lahendamise oskused (mõõdik SPSI) paranesid statistiliselt olulisel määral enne programmi (T1) ning koheselt peale programmi lõppu (T2) mõõtmiste vahel.
4. Impulsiivsuse tase mõõdetuna I7 küsimustikuga näitas statistiliselt olulist paranemist koheselt peale programmi lõppu (T2) ning 6 kuud peale programmi lõppu (T3) teostatud mõõtmiste vahel.
5. Käitumisprobleeme põhjustavate häirete mõõdik ABCL ei andnud ühelgi mõõtmisperiodil statistiliselt olulisi tulemusi.

2.3 Venemaa (Koposov, jt. 2014)

Mõõdeti sotsiaalsete oskuste paranemist ja hinnati probleemse käitumise vähenemist mõõtmisvahendiga SSRS. Vastajateks nii lapsevanemad, õpetajad kui noored ise. Mõõtmised viidi läbi enne programmi algust ning programmi lõpus (nädal peale programmi lõppemist).

Statistiliselt olulised tulemused saavutati nii ART grupis kui ka kontrollgrupis. Uurijad arutlevad, et sekkumine levis ART grupis osalenud noortelt ka mitteosalevatele läbi sotsiaalse suhtluse mõjutades ka neid positiivselt.

Tulemuste hindamiseks jagati noored vanuse järgi gruppidesse (6-9a., 10-14a., 15+a.). Selgus, et nooremate laste puhul oli ARTi sekkumise positiivsed tulemused statistiliselt olulised, kuid vanemas grupis ei olnud.

2.4 USA (Washington State Institute... 2004)

Uuringu käigus leiti, et ART programmi tulemused sõltuvad tugevalt elluviimise kompetentsusest. Elluviivad kohtud jagati kompetentsuse järgi gruppidesse ning tulemused olid:

- Kahes kõrge kompetentsuse tasemega kohtus oli langus õigusrikkumiste ja kuritegude sooritamises **statistiliselt oluline**. Kuid tulemus ei olnud oluline vägivallaga seotud kuritegude osas.
- Viies kohtus, mida hinnati ebakompetentseteks, ei olnud retsidiivsuse tase 18 kuud peale programmi oluliselt muutunud võrreldes kontrollgrupiga.
- 21-s kohtus, mida hinnati kompetentseks või väga kompetentseks, oli retsidiivsuse langus võrreldes kontrollgrupiga **statistiliselt oluline**.

Tulemuste hindamisel leiti, et ARTi taoliste sekkumiste puhul on oluline, et need oleksid läbi viidud järjepideva kompetentsusega, mis järgib programmi juhiseid. Tulemused näitasid isegi, et ebakompetentne programmi läbiviimine võib osalejate retsidiivsust tõsta.

2.5 UK (Hatcher, jt. 2008)

10 kuud peale programmi lõppu olid 20 (39.2%) ART grupi läbinutest sooritanud korduva õigusrikkumise. Võrdlusgrupis oli sama teinud 27 (50.9%) indiviidi.

ART grupis:

- 15 (28.3%) tegid programmi lõpuni läbi. 20% lõpuni osalejatest panid toime korduvrikkumise 10 kuu jooksul peale programmi.
- 13 (24.53%) alustasid programmi kuid ei osalenud lõpuni. 61.% nendest pani toime korduvrikkumise 10 jooksul peale programmi.
- 25 (47.2%) ei alustanud programmi. 36% neist pani toime korduvrikkumise 10 kuu jooksul peale programmi.

Need tulemused on huvitavad arvestades, et osalejate vahel puudusid statistilised erinevused vanuses ja kriminaalses minevikus. Uuringu autorid arutlevad võimaluse üle, kas programmi alustamine kuid siis pooleli jätmise võib mõjutada indiviide selliselt, et tõstab nende korduvrikkumise tõenäosust.

ART grupi ja võrdlusgrupi korduvrikkumiste andmeid võrreldes selgus, et ART grupis langes korduvrikkumiste tase 13.3% enam kui võrdlusgrupis (võrdlus tehti üks-ühele indiviidide baasil).

Programmi lõpuni teinud indiviide võrreldi nende individuaalsete võrdluspaarilistega võrdlusgrupis: programmi läbinute korduvrikkumiste tase langes 15.1% enam kui võrdlusgrupis osalejatel.

Programmi pooleli jätnuid võrreldi nende individuaalsete võrdluspaarilistega võrdlusgrupis: programmi poolelijättnute korduvrikkumiste tase tõusis 7.8% võrreldes võrdlusgrupis osalejatega.

Võrdlus programmi läbinute ja pooleli jätnute vahel: programmi läbinute korduvrikkumiste tase oli 42.4% väiksem kui programmi pooleli jätnute puhul.

2.6 USA, Tennessee (Rueff, jt 2011)

5 nädalat peale programmi küsiti noortelt ja töötajatelt programmi potentsiaali kohta käitumisprobleeme vältida ja agressiivsust vähendada.

- Töötajate arvamus programmi efektiivsusest: ~27% olid positiivselt meelestatud, et programm on noori aidanud. Kõige paremini hindasid programmi juhendajad.
- 57% noortest arvasid, et hakkavad kasutama programmis õpitut.

3. VÕRDLUSGRUPPIDE LOOMISE ALUSED

3.1 Norra (Gundersen, Svartdal, 2006)

Gruppides osalejad valiti välja koolidest ja institutsioonidest lääne- ja ida Norrast. Enamus osalejaid valiti institutsioonidest, kus koolitatud ARTi juhendajad töötasid. Potentsiaalseid osalejaid hinnati lihtsa nimekirja alusel, et välja selgitada kolme erineva käitumisprobleemide taseme vahel:

- Null tase: noor, kes võib vajada sotsiaalsete oskuste koolitust, kuid temas ei ole välja arenenud olulisi käitumisprobleeme;
- Vähene tase: noor, kellel esineb probleeme käitumises;
- Mõningane tase: noor, kellel esineb mõningasi tõsiseid käitumisprobleeme.

Grupid koostati baseerudes vanusele, käitumisprobleemide sarnasusele ning sõprussuhetele osalejate vahel. Igas grupis pidi osalema vähemalt üks kõrgema käitumisprobleemide tasemega noor. Kuus rühma toimusid tavalises üldhariduskoolis, kaks rühma spetsiaalses koolis mõeldud käitumisprobleemidega alaealistele, üks rühm toimus käitumisprobleemidega alaealiste institutsioonis, üks rühm psühhiaatrilises laste kliinikus ning üks grupp spetsiaalselt aspergeri sündroomiga õpilastega.

Võrdlusgrupp läbis standardse lastele mõeldud sotsiaal- ja haridusteenuse, mida olemasolev kool/institutsioon pakub.

3.2 Austraalia (Currie, jt 2012)

Osalejad olid noored mehed, kes teenisid vähemalt 3-kuulist kinnipidamisega karistust vägivaldse või vägivallaga seotud kuriteo pärast noorte kinnipidamisasutuses asukohaga Victoria, Austraalia.

Esialgne noorte määramine programmi tehti erikoolide tervisetöötajate poolt (psühholoogid või sotsiaaltöötajad). Kokku suunati ART programmi 32 noort meest.

Kõik osalejad valiti järgmiste kriteeriumite alusel:

- kliiniliselt hinnatud kognitiivsed võimed;
- rikkumise tüüp (nt. vägivallaga seotud);
- kriminogeense riski tase (keskmine kuni kõrge);
- karistuse pikkus (nt. vähemalt 3 kuud);
- psüühiliste sümptomite puudumine vähemalt viimase kuue kuu jooksul (noore enda hinnangul).

Ainuke grupist välja jätmise kriteerium oli psüühiliste probleemide ilmnemine viimase poole aasta jooksul.

Programmi suunatud 32-st noorest 20 läbis programmi, 8 loobus programmi keskel, 2 keeldusid programmi läbimast ning 2 olid n.ö. ootejärjekorras, millest loodeti moodustada võrdlusgrupp.

Võrdlusgruppi selles uuringus lõpuks ei moodustatud. Seda peamiselt institutsionaalsetel põhjustel, mida uurijad ei saanud mõjutada.

3.3 Venemaa (Koposov, jt. 2014)

Noored valiti programmi kuuest erinevast koolist ning neljast sotsiaalsest institutsioonist neljast regioonist Venemaa loodeosas. Uuring sisaldas ka õpetajaid (41 ART grupis ja 48 kontrollgrupis) ning vanemaid (29 ART grupis ja 41 kontrollgrupis).

3.4 USA (Washington State Institute... 2004)

Riikliku alaealiste kuriteo vähendamise programmi jaoks loodi spetsiaalselt mõõdik WSJCA. Kõik alaealised õigusrikkujad hinnatakse kohtutöötajate poolt kasutades WSJCA meetodikat. Hindamise tulemused annavad aluse otsustada kas ja millisesse programmi võiks noore suunata. WSJCA sisaldab kaheastmelist protsessi. Kõigepealt tehakse osalise meetodikaga eelhindamine, mis määratleb noorte riski tasemed korduvrikkumiste sooritamiseks. Ainult keskmise ja kõrge riskitasemega noortele tehakse seejärel täies mahus hindamine, et selgitada välja nende täpsem riskitase.

Kriteeriumid ART gruppi osalejatele:

- keskmine või kõrge riskitase, ja
- vähemalt üks relvaga seotud, vägivaldne süütegu või raske kuritegu, või
- dünaamilise riski faktor agressioonis vähemalt 2-st kuni 13-ni; või
- dünaamiline riski faktor suhtumises/käitumises vähemalt 7-st kuni 28-ni; või
- dünaamiline riski faktor oskustes vähemalt 9-st kuni 36-ni.

Võrdlusgrupp moodustati n.ö. ootejärjekorra meetodil. See tähendab, et kui noorte määramisel programmi gruppide mahud täitusid, siis järgmised noored suunati võrdlusgruppi.

3.5 UK (Hatcher, jt. 2008)

ART grupp pandi kokku süüdimõistetud vägivaldsetest kurjategijatest (täiskasvanud mehed), kes saadeti ART programmi nende kriminaalhooldajate poolt. ART programmi osalejad valiti kriminaalhooldajate poolt baseerudes nende korduvrikkumiste tõenäosuse hinnangule. Individuaalsed hinnangud anti kasutades meetodikat *Offender Group Reconviction Score-2* (OGRS2; Taylor, 1999). Programmi valiti vaid keskmise ning keskmise-kõrge korduvrikkumise riskitasemega indiviidid.

Võrdlusgrupp koostati laiemast sihtgrupist meestest, kes olid toime pannud vägivaldse väärteo ning olid karistuseks saanud ühiskondliku kasuliku töö kuid ei olnud programmi määratud. Võrdlusgrupi osalejad valiti kahest allikast: riiklikust tingimisi karistatud õigusrikkujate andmebaasist ning regionaalsete kriminaalhooldajate andmetest.

Kriteeriumid nende valikuks olid: (1) nende peamine rikkumine (*index offence*) pidi olema klassifitseeritud kui vägivaldne rikkumine, (2) nad pidid olema määratud kogukondlikule

rehabilitatsioonile ilma kohustuseta osaleda käitumist suunavas programmis ning (3) nad ei olnud pärit samast kriminaalhoolduse regioonist, kui ART programmi osalejad.

Võrdlusgrupi osalejate kohta koguti andmed: nimi, sugu, sünniaeg, peamine rikkumine (*index offence*), karistuse kuupäev ning tingimisi karistuse tüüp.

3.6 USA, Tennessee (Rueff, jt 2011)

425 noort osales mitme aasta jooksul riiklikult koordineeritud programmis, mille raames loodi ARTi gruppe paljudes noorte arenduskeskustes. Gruppides osalesid kõik keskuse noored. Uuring keskendus pigem juhendajate koolituse efektiivsele läbiviimisele ning ART koolituste läbiviimise praktilise korralduse analüüsile (keskkond, juhendajad, ülejäänud personali roll keskustest, jms). Uuringu lõpus korraldati rahulolu küsimustik noortele osalejatele.

4. MÕJU HINDAMISE METOODIKAD

Norras kasutati ART programmi jooksul läbivalt nelja standardiseeritud metoodikat:

- Social Skills Rating System (SSRS)
- How I Think (HIT)
- Child and Adolescent Disruptive Behaviour Inventory 2.3 (CADBI)
- Child Behaviour Check List (CBCL)

USAs (Washingtoni raport) loodi ART programmi jaoks ekstra metoodika: Washington State Juvenile Court Assessment (WSJCA).

4.1 Norra (Gundersen, Svartdal, 2006)

Social Skills Rating System (SSRS). Lapsevanem, õpetaja ja noor ise annavad hinnangu sellele, kui tihti teatud käitumine noore puhul kehtib (mitte kunagi/mõnikord/tihti). Lisaks antakse hinnang kui oluline on vastav käitumine suhete hoidmisel teistega (mitte oluline/oluline/kriitiliselt oluline). Õpetajad hindavad kui oluline on see käitumine klassiruumi suhete jaoks. Küsimused on vanemate, õpetajate ja noore puhul erinevad, kuid sisaldavad noore sotsiaalseid kompetentse (nt. luba küsimine, enne kui teiste asju võtab; teiste kiitmine; oma sõprade kuulamine, kui neil probleeme on; vabatahtlik aktiivsus klassiruumis, viisakus täiskasvanute vastu, jm)

How I Think (HIT). Noor annab iseenda mõtteviisi osas hinnangu. Nt. väited “Kui ma näen midagi, mis mulle meeldib, siis ma võtan selle”, “Inimesi ei saa usaldada, sest nad alati valetavad”, “Kui sa teist inimest ei tunne, siis võib valetamine”, “Kõik rikuvad seadust, see ei ole mingi oluline asi”, “Kui ma oma kannatuse kaotan, siis sellepärast, et teised ajavad mind meelega närvi”, jm.

Child and Adolescent Disruptive Behaviour Inventory 2.3 (CADBI). Lapsevanem ja õpetaja annavad hinnangu noore käitumisele, nt kui tihti noor vaidleb täiskasvanutele vastu, süüdistab täiskasvanuid oma käitumisprobleemides, vihastab, keeldub juhiseid täitmast, jms. Hinnang antakse selle kohta, kui mitu korda sellist käitumist keskmiselt nädalas juhtub. Mõõtmisvahend sisaldab ka noore enda poolt antud hinnangut oma käitumisele.

Child Behaviour Check List (CBCL). Lapsevanemad, õpetajad ja noor ise annavad hinnangu sellele kui tihti viimase 6 kuu jooksul on noorel esinenud käitumisi, nagu näiteks: vaidleb palju, ei suuda kontsentreeruda, on segaduses, nutab palju, on julm ja õel teiste suhtes, satub kaklustesse, on impulsiivne, jookseb kodust ära, keeldub suhtlemisest, jne.

4.2 Austraalia (Currie, jt 2012)

Aggression Questionnaire (AQ). Küsimustikus peab vastaja enda kohta hindama väiteid, kui hästi need tema kohta kehtivad. Väited hõlmavad füüsilise agressiooni käitumisi (nt. “Kui keegi mind lööb, löön mina vastu”), verbaalse agressiooni käitumisi (nt. “Ma satun tihtipeale vaidlustesse, kui inimesed ei nõustu minuga”), viha skaalat (nt. “Mul on probleeme oma tujude

kontrollimisega”), vaenulikkuse skaala (nt. “Ma ei usalda võõraid, kes on liiga sõbralikud”), kaudse agressiooni skaala (nt. “Ma mõnikord levitan kuulujutte inimeste kohta, kes mulle ei meeldi).

The Social Problem-Solving Inventory-Revised (SPSI-R:S). Küsimustikus on küsimused viie peamise teema kaupa: positiivne probleemi orientatsioon, negatiivne probleemi orientatsioon, ratsionaalne probleemilahendus, impulsiivsuse/hoolimatuse stiil, vältimise stiil. Tulemus kirjeldab indiviidi probleemi lahendamise oskuseid.

I7 Questionnaire. Küsimustiku abil antakse hinnang vastaja impulsiivsuse, riskivalmiduse ning empaatia kohta. Impulsiivsust mõistetakse kui käitumist ilma võimalike tagajärgedega arvestamata.

The Adult Behaviour Checklist (ABCL). Küsimustikuga selgitatakse välja täiskasvanu järgmisi sündroomi: ärevus/depressioon, tähelepanu häired, endassetõmbumine, agressiivsus, somaatilised kaebused, reeglite rikkumine, mõtlemisprobleemid, pealetükkivus.

4.3 Venemaa (Koposov, jt. 2014)

Social Skills Rating System (SSRS). Lapsevanem, õpetaja ja noor ise annavad hinnangu sellele, kui tihti teatud käitumine noore puhul kehtib (mitte kunagi/mõnikord/tihti). Lisaks antakse hinnang kui oluline on vastav käitumine suhete hoidmisel teistega (mitte oluline/oluline/kriitiliselt oluline). Õpetajad hindavad kui oluline on see käitumine klassiruumi suhete jaoks. Küsimused on vanemate, õpetajate ja noore puhul erinevad, kuid sisaldavad noore sotsiaalseid kompetentse (nt. luba küsimine, enne kui teiste asju võtab; teiste kiitmine; oma sõprade kuulamine, kui neil probleeme on; vabatahtlik aktiivsus klassiruumis, viisakus täiskasvanute vastu, jm).

4.4 USA (Washington State Institute... 2004)

Washington State Juvenile Court Assessment (WSJCA). WSJCA arendati instituudi ja alaealiste kohtu poolt välja spetsiifiliselt regulatsiooni *Community Juvenile Accountability Act* elluviimiseks.

Metoodika hõlmab endas 10 peamist teemat: kriminaalne minevik, kool, vabaaja kasutus, töötamine, suhted, noore kasvamise keskkond, elukorraldusliku tingimused, alkohol ja narkootikumid, mentaalne tervis, suhtumised/käitumine, oskused.

Igas teemas on 8-15 küsimust, millele vastuseid leitakse. Küsimustik viiakse läbi intervjuu vormis, kus intervjuueerija annab saadud infot baseerudes küsimustikku vajalikud hinnangud.

Kõik mõõdetavad ühikud kaalutakse ning liidetakse üheks üldiseks riski taseme hinnanguks. WSJCA klassifitseerib noored riski taseme järgi: madala, keskmise ja kõrge riskiga korduvrikkumise sooritamiseks.

Riiklik õigusrikkumiste andmebaas. Retsidivismi mõõtmiseks kasutati riiklikku andmebaasi, mida haldab *Administrative Office of the Courts and the Department of Corrections*.

Retsidivismi mõõtmiseks kasutatakse süüdimõistmise määra alaealiste ja täiskasvanute poolt toime pandud rikkumiste osas. Kasutatakse kolme süüdimõistmise taset:

- väärteos ja kuriteos süüdimõistmised,
- kuriteos süüdimõistmised;
- vägivaldses kuriteos süüdimõistmised.

Mõju uuringus arvestati ART programmi alates teisest tegutsemise aastast. Esimene aasta arvestati n.ö. sisseelamise perioodiks, kus tulemusi veel ei olnud.

4.5 UK (Hatcher, jt. 2008)

Tulemuste mõõtmiseks moodustati ART grupi ja võrdlusgrupi osalejatest 53 paari, et võrrelda tulemusi n.ö. üks-ühele. Paarid moodustati baseerudes andmebaasidest kogutud kriminaalse mineviku info põhjal ning kokku pandi võimalikult sarnased inividid - vanuselisel ja rikkumiste profiili poolest vastavalt OGRS2 riskiskoorile ja eelnevate rikkumiste arvule.

Offender Group Reconviction Score-2 (OGRS2). OGRS2 riski määr on individuaalne hinnang õigusrikkujale, mis näitab tema korduvrikkumise tõenäosust kahe aasta jooksul baseerudes üheksale demograafilisele ja kriminaalse mineviku näitajale. Need andmed koguti kokku kriminaalhoolduse andmebaasidest ning iga indiviidi puhul sisaldas nime, sugu, sünniaega, peamist rikkumist (*index offence*) ning karistuse kuupäeva.

Offender Index (OI) andmebaas. OI on riiklik andmebaas, mis koondab infot kõikide õigusrikkumiste kohta. Sellest andmebaasist võeti andmeid korduvrikkumiste kohta 10 kuud peale programmi lõppu nii ART grupi kui võrdlusgrupis osalejate kohta. Ka OGRS2 riskiskoorid võeti OI andmebaasist.

Mõju hindamisel kasutati kahte peamist näitajat, mõlemad arvatati korduvrikkumiste andmetest: (1) korduvrikkumine 10 kuud peale programmi ning (2) aeg, mis kulus korduva rikkumise ilmnemiseni.

4.6 USA, Tennessee (Rueff, jt 2011)

Programm sisaldas põhjalikku juhendajate koolitust paljudes noorte arenduskeskustes üle osariigi. Koolitati ligikaudu 800 ARTi juhendajat, sh personal, kes otseselt ei olnud gruppide juhendajad. Tulemuste hindamine hõlmas pigem juhendajate koolituse efektiivsust, juhendajate rahulolu ja motivatsiooni. Lõpus viidi läbi ka küsimustik noorte seas ART programmi tõhususe kohta.

Kasutati programmi jaoks koostatud küsimustikke juhendajatele ja noortele. Programmi kvaliteedi monitoorimiseks kasutati ka meetodikana videosalvestisi, intervjuusid ning tagasisidestamist.

5. PROGRAMMI TULEMUSED

ART programmi tulemuslikkuse uurimisele on lähenetud erinevatel viisidel. Kokkuvõttes võib eristada kolme laadi hindamisi:

- Programmi tulemuslikkus osaleja enda hinnangu alusel. Need on uuringud, kus osaleja vastab küsimustele enda käitumise ja mõtteviisi kohta enne programmi ning peale programmi ning mõõdetakse tema enda poolt antud vastuste alusel programmiga loodud muutust. Võrreldes teiste mõõtmismeetoditega on see ilmselt kõige lihtsamini ellu viidav lahendus. See eeldab piisaval hulgal programmis osalejaid, kellest vähemalt osagi vastaksid küsimustikule ka mõned kuud peale programmi lõppu.
- Programmi efektiivsus (osaliselt) osaleja välise hindamise alusel. Need on uuringud, kus mõõtevahendiks on meetod, kuhu on kaasatud ka noorte lapsevanemad ning õpetajad. Noorte käitumise muutust programmi lõpus hindavad mitu osapoolt. See lahendus eeldab kõrget osalemise määra ART-i gruppides ning head koostööd osalejate vanematega ning õpetajatega. Lisaks ka oskuslikku kontakti hoidmist osalejatega ja teiste osapooltega mitmeid kuid peale programmi lõppu.
- Retsidiivsuse reaalne vähenemine. Peale programmi 1-2 aasta järel võetakse riiklikust statistikast välja andmed programmis osalenud indiviidide kohta ning vaadatakse, kas ja kui palju on esinenud korduvrikkumisi. See lahendus eeldab piisava täpsuse ja kvaliteediga riiklikku statistikat ning lisaks ka läbimõeldud metoodikat, mille alusel väita, et on toimunud positiivne muutus (nt. kui korduvrikkumine on toimunud, kuid tegemist on oluliselt kergema olemusega rikkumisega, siis kas see kajastub positiivse tulemusena või mitte).

Ühiskondliku mõju osakute kontekstis on kõige huvipakkuvad uuringud need, mis jälgivad reaalseste süütegude vähenemist peale programmi lõppu.

Taolise metoodikaga uuringute näiteid on Suurbritanniast ja USAst. Suurbritannias mõõdeti 15%-liselt kõrgem vähenemine korduvrikkumistes võrreldes võrdlusgrupiga 10 kuu möödumisel peale programmi. USA-s mõõdeti tulemusteks 24%-line vähenemine korduvõigusrikkumistes 18 kuu jooksul peale programmi lõppu. Arvutused USA analüüsis näitasid, et üks programmi investeeritud dollar säästis riigile keskmiselt 6-11 dollarit, arvestades riigi tõenäolisi kulusid ilma programmita. Säästu suurus sõltus oluliselt ART programmi rakendamise kompetentsusest.

Norras, Austraalias ja Venemaal on uuringud keskendunud noortele avaldatava vahetu mõju hindamisele (hoiakud-oskused, käitumismustrid). Uuringutes ilmsid statistiliselt olulised muutused noorte sotsiaalsete oskuste, empaatia ja probleemilahendamise oskuste tõusus ning impulsivsuse, käitumisprobleemide, ärevuse ja agressivsuse languses võrreldes võrdlusgruppidega (kuni 24 kuud peale programmi).

6. PROGRAMMI MÕJU HINDAMISE RAAMISTIK

Programmi mõju hindamise raamistik koosneb kolmest peamisest elemendist, milleks on alljärgnevad.

- 1) Programmi sihtrühma ja sellega seotud üldise eesmärgi valik.
- 2) Mõju hindamise indikaatorite määramine.
- 3) Programmi kvaliteeti (ja seega potentsiaalseid tulemusi) mõjutavate organisatoorsete otsuste langetamine, sh juhendajate valiku ja gruppide moodustamise osas..

6.1 Üldise eesmärgi valik

Projektimeeskond arutas koos ministriumite esindajatega (sh Sotsiaal-, Sise- ja Justiitsministeerium) mitmeid variante eesmärgi seadmiseks. Alternatiivsed eesmärgi sõnastused olid järgmised.

- “14-17 aastaste noorte registreeritud korduvõigusrikkumised vähenevad”.
- “14-17 aastaste noorte registreeritud õigusrikkumised vähenevad” - juhul, kui õnnestub identifitseerida sihtrühma, kuhu kuuluvad noored pole reeglina veel õigusrikkumisi sooritanud, kuid seda tulevikus suure tõenäosusega teevad.
- “14-17 aastaste noorte käitumine koolikeskkonnas paraneb” - juhul, kui investorid ja avalik sektor on valmis taolise positiivse muutuse eest maksma ning koolikeskkonnas õnnestub luua taoliste muutuste jälgimiseks objektiivse hindamise süsteemi (nt seada sisse päevik juhtumite registreerimiseks).
- “14-17 aastaste noorte koolikohustuse täitmine paraneb” - juhul, kui ollakse nõus eeldama põhjus-tagajärje seost ART sekkumisega (mis tegelikult keskendub agressivsuse leevendamisele) ja investorid ning avalik sektor on selle eest valmis maksma.
- “14-17 aastaste noorte sotsiaalsed oskused, viha juhtimise võime ja moraalse otsustamise võime paranevad” - juhul, kui investorid ja avalik sektor on valmis maksma hindamisvahendi või nt noore endi poolt peetava “vihatud logiraamatu” abil teostatava eel- ja järeelhindamise abil demonstreeritavate tulemuste eest.

Kuna SIBi mudeli rakendamise eelduseks on taoliste eesmärkide valimine, mille saavutamine toob avalikule sektorile kaasa otseselt mõõdetava rahalise kokkuhoiu võrreldes *status quo* jätkumisega, siis otsustati programmi üldeesmärk sõnastada alljärgnevalt:

“14-17 aastaste noorte korduvõigusrikkumised vähenevad.”

Korduvõigusrikkumiste kui eesmärgiindikaatori esmatähtsaks seadmisega keskendume programmi esmasel rakendamisel nendele noortele, kes on oma esimese õigusrikkumise sooritanud, selleks testida programmi tõhusust keerulisemate vajadustega sihtrühma peal. Kui mudel suudab raskema taustaga noorte osas olla mõjus ja kulutõhus, siis annab see argumendi sekkumise rakendamiseks tulevikus ka laiemale sihtrühmale (näiteks esimese potentsiaalse õigusrikkumise ennetamiseks).

6.2 Mõju hindamise indikaatorite seadmine

Mõju hindamise indikaatorite seadmisel soovitab töörühm kasutada (välismaiste uuringute eeskujul) nn kombineeritud indikaatorit. See tähendab, et 50% tulemusest moodustaks retsidiivsuse näitajad (väär- ja süüteod) 12-24 kuud peale programmi läbiviimist. Ülejäänud 50% kujuneks hindamisvahendi rakendamise alusel (hinnang osaleja sotsiaalsete oskuste ja käitumise muutusele, mida mõõdetakse vahetult enne ja peale programme toimumist).

Retsidiivsuse näitajate hindamisel tuleb langetada edasises detailsemad otsused. Näiteks, kas lugeda kokku individuaalseid muutuseid või kasutada kombineeritud mõõdikut grupi vähenenud retsidiivsusest või kasutada kombinatsiooni individuaalsest muutusest ja grupi mõõdikust? See on hindamismudeli kujundamisel üks olulisemaid otsuseid, mida selgitavad järgnevad näited.

- „Individuaalne muutus“: ART programmis osaleb 7 korduvõigusrikkujat. Me loeme programmi edukaks siis, kui selle läbiviimise tulemusena korduvõigusrikkujate arv võrreldes sama suure kontrollgrupiga väheneb. Näiteks: ART grupi 7 noorest sooritab järgneva pooleteise aasta jooksul uue õigusrikkumise 4 noort, aga kontrollgrupis 6 noort.
- „Grupi retsidiivsus“: ART programmis osaleb 7 korduvõigusrikkujat. Me loeme programmi edukaks siis, kui selle läbiviimise tulemusena korduvõigusrikkumiste summa võrreldes samaarvulise kontrollgrupiga väheneb. Näiteks: ART grupi 7 noorest sooritavad järgmise pooleteise aasta jooksul 4 noort kokku 7 õigusrikkumist, aga kontrollgrupis 6 noort 12 õigusrikkumist.

Mõlemal lähenemisel on plusse ja miinuseid. Avaliku sektori kulude vähendamise seisukohalt on lühemas plaanis oluline korduvõigusrikkumiste arv (millega kaasnevad menetlus- jt kulud), mitte õigusrikkujate arv *per se*. Üks õigusrikkuja kümne õigusrikkumisega on kulukam kui viis õigusrikkujat igaüks ühe õigusrikkumisega (kui tegemist on samalaadsete rikkumistega). Taolisel indikaatoril on aga kaks miinust.

Esiteks – pikemas plaanis võib olla olulisem (ja ühiskonnale odavam) vähendada esmatahtsana korduvõigusrikkujate arvu (mitte esmatahtsana õigusrikkumiste arvu ilma sooritajate arvu kontekstita), et vältida õigusrikkumiste „tsükli“ olevate noorte täiskasvanute hulka, kes sama eluviisi jätkudes tekitavad ühiskonnale hiljem individuaalselt suuri kulusid.

Teiseks – „grupi retsidiivsuse“ indikaator on tundlik ekstreemsete kõrvalekallete suhtes. Näiteks võib juhtuda, et 7 osalejast ainult 3 sooritavad korduvõigusrikkumisi, sealjuures 2 nendest ühe rikkumise ja 1 nendest 8 rikkumist. Indikaator „ART grupi retsidiivsus“ = 10 rikkumist. Kontrollgrupis sooritavad 7 osalejast 6 osalejat uusi rikkumisi, sealjuures nendest 3 kahel korral. Indikaator „Kontrollgrupi retsidiivsus“ = 9 rikkumist. Ainult sellest indikaatorist lähtuvalt ART programmil positiivne mõju justkui puudub, ehkki korduvrikkujate arvu vähenemise osas saavutati suurepärase tulemused (mis pikemas plaanis vähendab ka avaliku sektori kulusid, ehkki lühemas plaanis menetluskulud võrreldes kontrollgrupiga ei vähenenud).

Seetõttu on uurijate poolseks soovitusel kasutada kombineeritud mõõdikut, kus loetakse küll kokku korduvõigusrikkumiste arv, kuid investoreid premeeritakse ka korduvõigusrikkujate

absoluutsumma vähendamise eest. Üheks võimaluseks on kasutada ka kombineeritud varianti „kas see“ (st sihiks on x% korduvõigusrikkumiste vähenemine) „või teine“ (st sihiks on y% korduvõigusrikkujate arvu vähenemine). Kui programmi läbiviijatel õnnestub saavutada vähemalt ühe nendest sihttasemetest, loetakse programm õnnestunuks. Lisaks tasub kaaluda võimalust elimineerida mõjuanalüüsist ekstreemsed juhtumid (nt üks väga suurte õigusrikkumiste arvuga noor iga grupi kohta). Igal juhul on selge, et indikaatori valikul ja investorite premeerimisel ei piisa ainult ühest numbrist, vaid sellega peab kaasnema põhjalikum kontekstianalüüs.

6.3 Hindamisvahendi valimine

Kui retsidiivsuse andmed hangitakse avaliku sektori andmekogudest, siis sotsiaalsete oskuste ja hoiakute muutumise kaardistamiseks hindamisvahendi valimisel uurisime protsessi käigus rahvusvaheliselt kasutusel olnud meetodeid ning nende eestikeelsete valideeritud hindamisvahendite olemasolu. Peamine hindamisvahend, mis on Eestis varasemalt kasutatud, ja mille sobivust erinevad eksperdid on kinnitanud on “Tugevuste ja raskuste küsimustik (TRK) - Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ)”.

Hindamisvahendit kasutatakse programmi osaleja eel- ja järelhindamiseks vahetult enne ja peale programme toimumist, et selgitada välja programmi tulemuslikkus osaleja enda poolse ja/või osaleja välise hindamise alusel. Välise hindamise puhul on kaasatud olnud näiteks noore vanemad ning õpetajad.

SDQ on tasuta ja ilma igasuguste eritingimuste ning litsentsita avalikult kättesaadav paljudes eri keeltes (ka eesti) sellel kodulehel: <http://www.sdqinfo.com/> Ainus seal toodud piirang on mitte toota ja kasutada ankeedi elektroonset versiooni ilma eelnevalt küsimata. Seega on võimalik lihtsalt alla laadida ja kasutada. Kodulehel on toodud ka tulemuste analüüsi juhised ning info antud instrumendi kohta avaldatud teadusartiklitest.

Soovitatud ART hindamiseks Norra eksperdi poolt (ehkki norralased on ise kasutanud ART hindamiseks teisi hindamisvahendeid).

Sobib ART-i jaoks eriti hästi seetõttu, et olemas on küsimustikud nii noorele, õpetajale kui lapsevanemale (st kõigile kolmele osapoolele, kes tavapäraselt ART-i tulemuslikkuse hindamises osalevad).

Kasutamise näide Eestis: Tervise Arengu Instituudi poolt programmi *Good Behaviour Game* pilootaasta 2014-2015 elluviimisel 32 tavaõpetaja poolt sadade õpilaste kohta. (Maikuu 2015 seisuga on tehtud alg- ja vahehindamine). Kasutamise kiitis heaks Tallinna Meditsiiniuuringute Eetikakomitee. See on Tervise Arengu Instituudi (TAI) juures tegutsev sõltumatu ekspertide komisjon, mis annab eetilise ja juriidilise hinnangu kavandatavatele uuringuprojektidele, et tagada maksimaalne turvalisus uuringus osalevatele subjektidele.

Ühe e-kirja kaudu intervjueritud Eesti eksperdi hinnang: “Iseenesest on see ankeet täitmiseks lihtne. Täitmise osas võib osati ette tulla seda, et kõik vastaja ei vasta kõigile 25 väitele, kuna arvavad, et ei oska mõnele vastata (nt mitu õpetajat ütlesid, et nad ei tea, kas laps varastab).

Seejuures on vaja rõhutada, et vastaku oma parima arusaama alusel (ja kui ta ei tea, kas varastab, siis tema vastus on, et ei varasta).”

Eestis on spetsialistid rakendanud agressiivsuse hindamiseks ka teisi teste, kuid need on võrreldes SDQ-ga nõrgemad variandid (tõlked pole valideeritud, pole mõne eetikakomisjoni poolt heaks kiidetud vms).

Hindamisvahendiga seotud indikaatorite sihttasemeid määratleda ja numbrilisi eesmärke seada on võimalik siis, kui programmi sihtrühma on põhjalikumalt kaardistatud ja tehtud esimesed testhindamised.

6.4 Programmi läbiviimise olulisi aspekte

Programmi läbiviimise kvaliteedi tagamisel on olulised mitmed elemendid. Sealhulgas juhendajate valik ning gruppide moodustamise loogikad.

Juhendajate valimine on programmis kriitilise tähtsusega kuna nende kvaliteedist ja motivatsioonist sõltuvad programmi tulemused. Juhendajate (*trainer*) valimise peamised kriteeriumid Norra ekspertide hinnangul:

- 1) vähemalt BA kraad psühholoogias või pedagoogikas;
- 2) kõrge motivatsioon.

Kvalitatiivsed mõõdikud:

1. grupitöö juhendamise oskused;
2. ise kõrgelt arenenud sotsiaalsete oskustega (eeskuju).

Juhendajate koolitajate (*master trainer*) puhul nõutav MA kraad nimetatud valdkondades, kuid juhendaja koolitaja kandidaadi eriti kõrge motivatsiooni korral on võimalik erandi tegemine.

Ekspertid on juhtinud tähelepanu faktile, et enne kui SIBi mõttes tulemusi lugema hakata tuleks anda juhendajatele võimalus läbi viia teatud arv koolitusi, mille käigus nad ise õpivad ja meetodi osas ekspertsust kasvatavad. Siinjuures võivad SIB-i korraldajad otsustada koolitajatele kõigepealt kuni pooleaastase testperioodi võimaldamise, mille kvaliteeti ja mõju küll hinnatakse, kuid vastavaid tulemusi ei võeta arvesse investorite tagasimaksete osas otsustamisel.

Soovi korral on võimalik kasutada Norra mentoreid selleks, et nad aitaksid hinnata juhendajate ja treeningute läbiviimise kvaliteeti.

Teiseks, on oluline leppida kokku gruppide moodustamise ja noorte kaasamise põhimõtted. Uuringu käigus selgusid mitmed olulised gruppide moodustamise kriteeriumid:

- registreeritud õigusrikkujad, kellel on esinenud probleeme argessiivse käitumisega;
- on koos ühes asutuses (nn Tootsi klassis, spetsialiseerunud õpilaskodus või erikoolis; erijuhtudel ka suuremates asenduskodudes, mõningates just nn riskinoortele spetsialiseerunud päevakeskustes või turvakodudes);
- võimalik moodustada mitu ART gruppi ja mitu kontrollgruppi;

- võimalik moodustada grupid, mille liikmeteks on piisavalt erineva profiiliga noored (sh positiivsed eeskujud);
- nii hüperaktiivsuse kui Aspergeri variatsioonidega noorte kaasamise osas ekspertidelt vastuolulised hinnangud. Soovitus kokkuvõtvalt: võib kaasata, aga mitte rohkem kui 1-2 grupi kohta.

Norra eksperdid soovivad ainult koostööd institutsioonidega (uute negatiivsete võrgustike tekkimise vältimine; võimalus siduda koolitus asutuse üldise päevakavaga ja seda üldist päevakava samas noorte jaoks põnevamaks muuta; võimalus mõjutada kogu asutuse organisatsioonikultuuri). Eesti eksperdid on toonud välja, et kaaluda tasub ka võimalusi koolituste korraldamiseks väljaspool institutsioone, sest institutsioonidega koostöö põhjuste eeldused ei pruugi alati paika pidada (sihtrühma noored juba tunnevad üksteist niikuinii; mõne asutuse organisatsioonikultuur võib hakata ART programmi rakendamist hoopis takistama jne).

Igal juhul peab asutuse juht olema koostöö osas väga motiveeritud ja vabastama ART programmi läbiviimiseks ning koordineerimiseks piisavalt oma töötajate aega. Norras on rakendatud ka spetsiaalne test, mis võimaldab hinnata iga konkreetse asutuse valmisoleku / suutlikkuse piisavust tõendus põhiste programmide rakendamiseks.

Eesti puhul tuleb hinnata edasises täpsemalt asutustes (näiteks erikoolid, spetsialiseerunud õpilaskodud, HEV klassid) olevate noorte arvu vanuses 14-17, et määratleda konkreetsed koolid, mille kaudu me saame piisavalt suure sihtrühma ART programme rakendamiseks ja mõju mõõtmiseks.

KASUTATUD KIRJANDUS

Currie, M.R., Wood, C.E., Williams, B. & Bates, G.W. (2012). Aggression Replacement Training (ART) in Australia: A Longitudinal Youth Justice Evaluation. *Psychiatry, Psychology and Law*, 19, 4, 577-604.

Gundersen, K.K. & Svartdal, F. (2006). Aggression Replacement Training in Norway: Outcome evaluation of 11 Norwegian student projects. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 50, 1, 63-81.

Gundersen, K.K. (2010). Reducing behaviour problems in young people through social competence programmes. *The International Journal of Emotional Education*, 2, 2, 48-62.

Hatcher, R.M., Palmer, E. J., McGuire, J., Hounsome, J. C., Bilbi, C.A.L. & Hollin, C.R. (2008). Aggression replacement training with adult male offenders within community settings: a reconviction analysis. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 19, 4, 517-532.

Koposov, R., Gundersen, K.K. & Svartdal, F. (2014). Efficacy of Aggression Replacement Training among Children from North-West Russia. *The International Journal of Emotional Education*, 6, 1, 14-24.

Langeveld, J. H., Gundersen, K.K. & Svartdal, F. (2012). Social Competence as a Mediating Factor in Reduction of Behavioral Problems. *Scandinavian Journal of Educational Research*. 1-19.

Outcome Evaluation of Washington State's Research-Based Programs for Juvenile Offenders. (2004). Olympia, WA: Washington State Institute for Public Policy.

Tennessee Department of Children's Services Juvenile Justice Division. (2011). *Aggression Replacement Training Evaluation of Program Implementation*. Tennessee: Rueff, C., Hadjiharalambous, S. & Myers, G.